

AZ AMICITIA JEGYÉBEN (KAZINCZY FERENC ÉS VIRÁG BENEDEK KAPCSOLATÁRÓL)

PORKOLÁB TIBOR

Kazinczy Ferenc és Virág Benedek literátori barátságának kezdete – ahogy erről a *Kazinczyhoz Eurydicejének képeben 1790.* című Virág-költemény¹ tanúskodik – az 1780-as és az 1790-es évek fordulójára tehető. A székesfehérvári gimnáziumban tanító Virág ekkor kerül kapcsolatba a kassai literátorokkal: Batsányi János a Magyar Museum „társai” között emlegeti,² és az Orpheusnak is a szerzője lesz. Kazinczy lapjában jelenik meg a „török” háború magyar hőseit dicsőítő ódája (*A’ Győzedelmeskedő Magyar Sereghez. 1790.*) és az *Eggy Hajóra. Székesfejérváratt, 1790.* című Horatius-fordítása (*Carm.* 1, 14), amelyet a szerkesztő-barát – mintegy költői vetélkedésként – a saját fordításával együtt közöl.³ Kazinczy a versengő fordításokat és a háborús alkaikumot költészeti antológiájába, a *Heliconi Virágokba* is beválogatja,⁴ és az antológia második kötetében is számos Virág-költemény, köztük az Orpheust megszólító, az *amor* és *amicitia* összefonódását példázó barátságvers közreadását tervezi. A kiadásra előkészített, kádenciás költeményhez Kazinczy a következő jegyzést fűzi: „Ezt a’ szép éneket változtatott kézírással ’s el-titkoltl névvel küldötte nékem az, a’ kit én kevélykedve nevezek Barátomnak, VIRÁG. – Tetrachordonjának Ányosi zengéséről könnyű vala, ezen édes el-rejtőzés mellett is, reá ismérni. Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.”⁵ Barátságuk az antikvitásban kimunkált eszményt követi, kapcsolatuknak jórészt Cicero – a literátorok körében „a’ jó Lelkeknek eledele”-ként aposztrofált – *Laelius de Amicitia* című dialógusa a „sinór mértéke”.⁶ Talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Laelius* olyan auktoritással bír „a’ jó Lelkek” közötti vonzalom erkölcsi normáit illetően, mint ahogy például Horatius *De arte poeticája* a költészeti szabályok tekintetében.⁷ Virág még székesfehérvári éve alatt (tehát legkésőbb 1797 tavaszáig) lefordítja, majd 1802-ben Pesten – a Baróti Szabó Dávidot is támogató Gyerkényi Pyber Benedek mecé-

¹ KAZINCZY 1890–1960, II/133–134.

² BACSÁNYI 1865, 245–246.

³ DEBRECZENI 2001, 228–230, 240–241.

⁴ KAZINCZY 1791, 10–13, 14–17.

⁵ MTA Könyvtára Kézirattára, Magyar. Irod., RUI 2° 2/II, 46v–47r. Lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/133–134.

⁶ KAZINCZY 1890–1960, II/351.

⁷ Kazinczy többször is hivatkozik Cicero dialógusára. Lásd például: KAZINCZY 1890–1960, IV/434, XXIII/156.

nási segítségével – meg is jelenteti Cicero dialógusát.⁸ A *Lélius vagy M. T. Cicerónak Beszélgetése a' Barátságáról* című kis kötetet azoknak szánja, „a' kik vagy gyönyörködnek már a' barátság' ártatlan örömeiben, vagy annak méltóságát ismérni, 's édességét érezni kívánnyák”.⁹ A fogságból alig több mint egy esztendeje szabadult Kazinczynak 1802 októberében küldi meg munkáját, mégpedig a megpróbáltatásokat enyhítő barátság kinyilatkoztatásának gesztusával: „Íme, Léliust, és ha tetszik, öleld meg benne Virágot, a' ki tehetsége szerént igyekszik örömeire lenni Kazinczynak: Érezd: *longoque defessum exilio latus depone sub lauru mea. Te halhatatlanság gyermeke!*”¹⁰

Cicero a barátságot „a' nemes gondolkodású Férjfiak”, „a' Böltsék” között létrejövő virtusközösségként határozza meg: „a' virtus az, a' mi a' barátságot nem csak szüli, hanem fenn tartja is: lehetetlen, hogy virtus nélkül barátság legyen”.¹¹ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a' magános virtus a' tökéletességnek magas tetéjére nem érhet”, azaz csak „más jósággal öszvekaptsolván, és ahhoz társul adván magát” juthat fel oda.¹² A virtusközösségen alapuló barátság ideája – ahogy erről Kis Jánoshoz 1793. július 27-én írott levele is tanúskodik – már a fogsága előtti időszakban áthatja Kazinczy közösségteremtő kísérleteit: „Elfogadom ajánlott szeretetedet, kedves új Barát, kedves Társ! 's forró csókom buzgó esedezés a' Barátság 's Hazai Literatura Istenségeihez, hogy az a' szövetség, melyet Veled ímé itt kötök, légyen felbonthatatlan szent Szövetség! [...] A' mit a' Társaságba kelésről írsz, annyira érzéseim nekem, mintha szívemből loptad volna ki. Ha a' barátságos, szelíd, nemes vetélkedést elhallgatom is, mennyi édesség van már abban, hogy így olly lelkek lesznek barátokká, kik külömben egymást nem ismerték volna.”¹³ A fogságból szabaduló Kazinczy körül újjászerveződő literátori közösség kapcsolatrendszerét ugyancsak a barátságnak ez a (cicerói) felfogása határozza meg. Cserey Miklós például emelkedett hangnemű levélben ajánlja fel barátságát Kazinczynak: „Bövítsük ismeretségünket, 's legyünk Barátok, *eggyesleg*. A' tzéllban meg edgyezüink: tsak abban a' mű jutalmunk. A' vezető Csillag a' Barátság légyen! – Hasonfelévé léssen ezen Szövetség Virtusunknak 's munkásságunknak serkentő rugójá-

⁸ Lásd a Kazinczyhoz 1802. május 16-án írott (Váczy János által az 1803. évek közé sorolt) levelét: „Még Professzorságomban lefordígtattam *Léliust* de Amititia; tavaly Pybernek említettem; és most írja, hogy »ha felkötötted a' kolompot, harangozz.«” (KAZINCZY 1890–1960, III/58.)

⁹ *Gyerkényi Pyber Benedeknek* = VIRÁG 1802, 5. A kötet élén egy Gottfried Prixner által metszett *Amicitia* áll, amelyhez Virág a *Jegyzésekben* magyarázatot fűz: VIRÁG 1802, 98. A kép és leírása Ripa *Amicitia*-ját követi: RIPA 1997, 34.

¹⁰ KAZINCZY 1890–1960, IX/132. (Megjegyzendő, hogy Váczy János ezt a levelet az 1811. évek között közli.)

¹¹ VIRÁG 1802, 31. Lásd még: VIRÁG 1802, 57, 76.

¹² VIRÁG 1802, 81.

¹³ KAZINCZY 1890–1960, II/296.

vá. Barátság nélkül csak olyan a' munkálódó ember, mint a' levegő lobbanás me-
leg nélkül. Nyugodalmunk hátratétele, könnyebségeink meg vetése, az akadályok
meg győzése, a' felvállolt fáradtságok 's az örömmel türtt boszszuságok, – meg
annyi áldozatok légyenek a' Haza oltárán. Semmi sem könnyebbítheti ezeket úgy,
mint az igaz barátságnak erőssítő balzama."14 Hasonlóan fogalmaz Kazinczy is
Virághoz írott levelében: „Halhatatlan barátom! Míg Te szobádba zárkozva Ha-
zánknek állapotját forgatod, 's papirosra öntöd szent érzéseidet, hogy a' jobb ma-
radék gyúladjon lángodra 's szeresse azt a' mit Te olly szerettél, – én feleségem
karjai között el el loposkodom, 's elmondogatván imádságodat a' Te Szented-
hez, majd a' Baranyai Gábor életét írom meg a' Hazai Tudósítások számára, majd
Boldogrétimek felelek [...]; majd hazánknek régiségeit dúlom, 's Codexeit vonom
napfényre, vagy abroszairól teszek emlékezetet. A szolgálat kicsiny: de szentünk-
nek van nyujtva, 's szent oestrumaimban engem is egészen elfog az a' gondolat,
hogy Virág és a' kedves jó Csehy, és sokak mások, a' kik rokon lelkek ezekkel,
engemet szeretnek ezekért, 's valaha áldani fogják emlékezetemet."15 Ebben a kép-
zetkörben tehát az *amicitia* az áldozataikat „a' Haza' oltárán” elhelyező tudós ha-
zafiak „szakrális lelki közösségeként”16 jelenik meg.

A virtusközösség Cicero szerint „azt tselekeszi velünk, hogy azokat is, a' kiket
soha nem láttunk, bizonyos mértékkel kellessék szeretnünk”.17 A barátságnak tehát
nem feltétele a személyes ismeretség. Fent idézett levelében Cserey Miklós például
így fogalmaz „Barátom! Mű minék előtte egymást láttuk volna, barátságot kötöt-
tünk.”18 Kazinczy pedig így ír Helmecey Mihálynak: „De a' barátságnak nincs
szüksége a' látásra, ha tisztelessel jár együtt”.19 Kazinczy literátori barátságainak
jelentős része személyes kapcsolat nélkül formálódik meg, és Virággal is csupán
néhányszor találkozik. E találkozásokra egyébként bécsi útjai adnak lehetőséget:
először 1791 júliusában Székesfehérvárott, másodsor 1803 májusában Budán,
harmadsor 1812 októberében Pesten látogatja meg barátját.20 A személyes talál-
kozások ritkasága, sőt olykor évtizedes hiánya Cicero szerint egyáltalán nem aka-
dály a' igaz barátságnak, hiszen „a' távullévők egymással vannak”.21 A távolságot
legyőző barátság toposzára épül Virág A' *Barátságnak* című jambikus költeménye,

14 KAZINCZY 1890–1960, VIII/352.

15 KAZINCZY 1890–1960, V/64–65.

16 HÁSZ-FEHÉR 2000, 181.

17 VIRÁG 1802, 38–39.

18 KAZINCZY 1890–1960, VIII/352.

19 KAZINCZY 1890–1960, XII/521.

20 KAZINCZY 2009, 176, 282–284, 326. Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, III/63; III/74;
X/171–172. Utolsó találkozásukra Pesten, Vitkovics Mihály házában kerül sor 1828 áp-
rilisában: KAZINCZY 2009, 334.

21 VIRÁG 1802, 34.

amelyet – az alábbi komentárral – 1802. november 12-én kelt levelében küld el Kazinczynak: „Hogy annál inkább érezhessed ennek édességét, kedves barátnéddal egygyütt, énekeld el egy más után háromszor; gondolly barátodra is, a’ ki örül örömeiden, és azt óhajtván óhajtya, hogy boldog légy mindenha!”²² Innen nézve a literátor-társak Kazinczy által gondosan elkészített és összegyűjtött arcképei sem csupán a szerzői énformalást (a nyilvánosságnak szánt imázs felmutatását), illetve a halhatatlanítást (a vizuális emlékezetben való hagyományozást) szolgálják, hanem a folytonos baráti jelenlét illúzióját is megteremtik. 1805. július 14-én kelt levelében Kazinczy azért dicséri Kis Jánost, mert végre megfesteti arcképét a széphalmi arcképcsarnok számára: „Vedd legforróbb köszönetemet, kedves! kéréssem’ teljesítéséért. Larariumom’ falán függ már a’ Virágé, Báróczyé, Némethé, Úza Pál és Szentmarjai Ferenczé ’s Versegié. Ott fog majd ez is, és midőn pillantásom reá repül, reá téved, érzeni fogom, hogy le vagyok kötelezve nagy lenni, mert ezek barátim voltak.”²³ Ahogy Hász-Fehér Katalin megállapítja: „A széphalmi kúrián berendezett Freundschaftstempel Kazinczy valóban *templomként* értelmezte, amelyben a szellemi-lelki összetartozást jelző szimbólumokat, ikonokat helyezte el.”²⁴

Cicero Enniust idézve szögezi le: „A’ hív barátság szerentsétlenségben ismérte-tik meg”.²⁵ Ez a maxima Kazinczy tragikus sorsfordulatával (elítéltetésével és hosszú raboskodásával) nyer különös jelentőséget. 1800 januárjában megjelenő *Poétai Munkájiban* Virág – a cenzori figyelmet kijátszva – több olyan költeményt is közread, amelyek fogságban szenvedő barátjával hozhatók összefüggésbe. Az egyik a *Lámia* című alkaioszi óda.²⁶ A horatiusi eredetű névcserére maga a szerző hívja fel a beavatottak figyelmét azzal, hogy *Lámiám’ éneke* címmel Kazinczy egy költeményét is beilleszti – idézőjelek között – versgyűjteményébe.²⁷ Kazinczy 1809. április 11-én Kis Jánoshoz írott levelében meg is említi, hogy Virág felvette „Ódái közzé ezen Sapphicus két strophámat”.²⁸ Toldy Ferenc szerint Kazinczy a költeményt fogsága idején írja („midőn honát látni többé nem reménylé”), így a cím nélküli „ódácskát” tulajdonképpen Virág menti meg az „elveszéstől”.²⁹ Toldy állítása azonban téves, hiszen a kézirat tanúsága szerint a költemény 1793. decem-

²² KAZINCZY 1890–1960, II/505–506.

²³ KAZINCZY 1890–1960, III/377. 1807. július 2-án írott levelében Virágnak is a tudomására hozza: „A’ Te képed ágyam felett függ.” (KAZINCZY 1890–1960, V/65.)

²⁴ HÁSZ-FEHÉR 2000, 181.

²⁵ VIRÁG 1802, 68. E tétel számos változatban tűnik fel a *Léliusban*. Lásd például: VIRÁG 1802, 32, 63.

²⁶ VIRÁG 1799, 22.

²⁷ VIRÁG 1799, 85.

²⁸ KAZINCZY 1890–1960, VI/323.

²⁹ TOLDY 1987, 167, 222.

ber 31-én keletkezett.³⁰ Virág egyébként szabadulása után is Lámiaként emlegeti barátját,³¹ és olykor – ahogy ezt Szemere Pál 1811. június 12-én Kazinczyhoz írott levele példázza – az íróársak is átveszik e titulust: „Említettem holmit Virágnak ’s ez mosolygott. Közlöm ezt Virágnak Lámiájával is.”³² A *Virág Benedek’ Poétai Munkáji* másik Kazinczy-verse *A’ kényes szenvedőhöz* című intő-buzdító-vigasztaló alkaikum,³³ amelyhez Virág-kiadásában Toldy az alábbi jegyzetet fűzi: „Kazinczy Ferenczhez, kit akkor, az obrovici fényítőházban koronként elhagyott lelkének minden ereje.”³⁴ Toldy datálása ugyan filológiai adatok hiányában ellenőrizhetetlen, ám a költemény minden bizonnyal a raboskodó Kazinczyt szólítja meg, és kínál számára a horatiusi mottóval (*Carm.* 2, 3, 1–2) és az utolsó előtti sor ugyancsak horatiusi allúziójával (*Carm.* 3, 2, 13) baráti vigaszt. Szemere *Tudósítása* szerint a versgyűjtemény *Orfeushoz* című alkaikum³⁵ is Kazinczyhoz íródott: „Orpheus név alatt dicsőíti Virág Kazinczyt.”³⁶ Szemere állítását valószínűsíti, hogy Virág már a *Kazinczyhoz Eurydicejének képeben 1790.* című költeményében is „Orfeus”-ként szólítja meg barátját.³⁷ Kazinczy – ahogy ez egy Virág-levélhez fűzött jegyzetéből kiderül – még fogsága idején olvashatja a hozzá írott ódákat, hiszen amikor a státusfogyokat 1800 nyarán Kufsteinből Munkácsra viszik át, Jászberényben sikerül hozzájutnia a kötethez.³⁸ Virág szabaduló Lámiáját is költeménnyel (*Az 1801-dik Esztendőre*) köszönti.³⁹ A „Budai Vulcánus” 1810. évi pusztítása után viszont Kazinczy igyekszik a mindenét elvesztő Virágot támogatni: egyfelől baráti vigasztalással, másfelől azzal, hogy a *Tövisek és Virágok* című epig-

³⁰ KAZINCZY 1998, 269.

³¹ KAZINCZY 1890–1960, II/439; I/515–516.

³² KAZINCZY 1890–1960, VIII/555.

³³ VIRÁG 1799, 80.

³⁴ VIRÁG 1863, 232.

³⁵ VIRÁG 1799, 25.

³⁶ KÖLCSEY 2003, 654.

³⁷ Lásd még Csokonai *A’ Magyar Orpheushoz 14. Jul. 1801.* című költeményét, amellyel a fogságból kiszabaduló Kazinczyt köszönti: CSOKONAI 2002, 119, 553–557.

³⁸ KAZINCZY 1890–1960, II/466.

³⁹ A kádenciás „dal” kéziratához Kazinczy az alábbi jegyzetet csatolja: „Virág Benedek Úrnak verse, tulajdon kezével ide írva. Czólozás a’ dalban a’ béke’ visszatértével reménylett kiszabadulásomra vagyon, melly 2387 napi fogságom után, Munkácson, Júniusnak 28-kán 1801ben, meg is történt. – Ez a’ szint olly nemes lekü férjfi mint örökkévalóságnak szentelt nevű Poéta, bánatomat, hogy kiszabadulásommal Daykám nem lelhetem, azzal enyhítette, hogy tulajdon kezével írt verseinek ezt a’ becses példányát nekem küldé ajándékban. A’ kinek érző szíve van, tudja, benne mit vettem. Életemnek legszebb örömei közzé tartozik, hogy engemet Virág és Dayka szerettek. – Ér-Semlyén, Septemb. 1802. Kazinczy Ferencz.” (MTA Könyvtára Kézirattára, Magy. Irod. RUI 4 1, 17r.) A költemény szövegét lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/464–465.

rammagyűjteményének Pest-Budán eladott példányainak az árát barátjának ajánlja fel.⁴⁰

Cicero szerint a barátoknak „egész szabadsággal” és „nem tsak bátran, hanem keményen is, ha a’ dolog úgy kívánnyá”, kell „jó tanátsaikkal” a helyes útra vezérelniük egymást.⁴¹ A *Lélius* egyik vissza-visszatérő tétele, hogy „a’ barátságunk tulajdonságához tartozik mind inteni, mind intetni”, azaz „gyakorta meg kell barátunkat intenünk, és dorgálnuk is: a’ mit Ő néki szívesen kell venni, valahányszor jó szándékból származott”. Ehhez persze – tanácsolja Cicero – „előbb meg kell fontolnod, mind azt, mit kívánhatsz barátodtól; mind azt, mit engedhetsz néki kérésére”.⁴² Virág például „Oszszián” fordítására szólítja fel barátját, Kazinczy viszont arra inti Virágot, hogy *Poétai Munkájit* – „Horác” példáját követve – alaposan korrigálva és megválogatva adja ismét „sajtó alá”.⁴³ A legfontosabb grammatikai és ortográfiai kérdésekben közös álláspontot igyekeznek kialakítani. Együtt szörnyülködnek például „a’ debreczeni Grammatica” „szenvedhetetlen”, „rideg, vad” hangjain,⁴⁴ és rendszeresen figyelmeztetik egymást a helytelennek vélt nyelvi megoldásokra.⁴⁵ Virág 1803. december 31-én kelt levelében ortográfiai paktumot is ajánl Kazinczynak: „Egy gondolatom jött. Jó volna nekünk – egy nagy tanúja lenne barátságunk a’ maradéknál is – meg egyeznünk az orthografiában. Szép neved legyen, és híred már. Ebben sokaknak hasznot tehetnénk. A’ szebb lelkek, úgy vélem, velünk tartanának. Ezt már régen forgattam eszemben; most ki mertem néked mondani. Nagy jele annak valaha, hogy Kazinczy, Virág egyet értettek abban, a’ miben mások között leg nagyobb meg hasonlóság volt.”⁴⁶ A paktum ugyan nem jön létre, ám Kazinczy számos esetben eligazító és normaadó tekintélyként hivatkozik barátjára. Révai Miklósnak „a’ VIRÁG” példája” alapján ajánlja a *leszen* és *teszen* helyett a *lesz* és *tesz* alakváltozatot.⁴⁷ Kis Jánost ugyancsak Virágra hivatkozva győzködi arról, hogy a *ts* helyett *cs*-t, a *tz* helyett *cz*-t írjon.⁴⁸ Elfogadja és követi a Virág által használatba hozott lexikai megoldásokat is: „Te az vagy, a’ ki némelly szóknak, szóllásoknak sanctiót is adhatsz példáddal. Én e’ nélkül nem éltem volna soha a’ Hős névvel Heros értelemben [...], ’s a’ Te példád bátorított hogy az év

⁴⁰ KAZINCZY 1890–1960, VIII/138; XXII/272.

⁴¹ VIRÁG 1802, 53.

⁴² VIRÁG 1802, 76, 86, 87.

⁴³ KAZINCZY 1890–1960, IX/131; VI/346; VIII/138.

⁴⁴ KAZINCZY 1890–1960, II/465; II/469; II/504; III/10.

⁴⁵ KAZINCZY 1890–1960, II/504; III/10; III/50; VIII/138.

⁴⁶ KAZINCZY 1890–1960, III/144.

⁴⁷ KAZINCZY 1890–1960, IV/5. Lásd még Révai – egyébként ugyancsak Virág példájával érvelő – válaszat: KAZINCZY 1890–1960, IV/41.

⁴⁸ KAZINCZY 1890–1960, VI/190. Lásd még *A’ magyar Literatura esmérete* című Pápay Sámuel-munkáról írt recenziójának Virág-hivatkozását: Erdélyi Múzeum, 1817, IX, 89.

szóval a' szenvedhetetlen esztendő helyett éljek."⁴⁹ A magyar *versificatió*val kapcsolatos nézeteiket is igyekeznek egymáshoz közelíteni. Virág a deákos poézis lelkes képviselője. Bár az 1780-es évek végéig maga is többnyire rímes-szótag-számláló verseket ír, első kötetét már kizárólag görög-római mértékre vett költeményekből állítja össze, és *A' Poéta, és Pontyi* című – horatiusi mintát követő – hexameteres szatírájában⁵⁰ ki is gúnyolja a kádenciás versfaragókat. A *Horátzius' Poétikája* című második kötetének *Bévezetésében*, valamint a *Toldalékban* közölt *Kovács Sámuelnek* című episztolában pedig az „igaz Versezés” harcos propagátoraként lép fel.⁵¹ Kazinczyhoz írott leveleiben is a mértékes verselés elkötelezett hívének mutatkozik: „Örömünkre mondom – írja például 1802. március 20-án –, hogy igen sok ifjaink az igaz poézist szeretik és gyakorolják. A' pápistákon kívül, nem egy két Kálvinista Predikátor is, a' ki velem tart. De ezek nem a' Tisza felé valók.”⁵² Válaszlevelében Kazinczy – a „halhatatlanságot nyert” Faludi Ferencre, Ányos Pálra, Orczy Lőrincre, Barcsay Ábrahámra és Kis Jánosra hivatkozva – védelmébe veszi „a' Római lábakra nem vett Magyar versek”-et, és felvázolja a „három nemű versificatiót” elismerő rendszerét.⁵³ Virág elfogadja ugyan a javaslatot, azonban figyelmezteti barátját: „Kérlek, a' nem római mértékű verseket a' jó ízlést nem ismérők előtt vigyázva ditsérd: ne hogy a' mértéket megvetvén, ellenségeivé légyenek az igaz poézisnak.”⁵⁴

A „leoninus vers” elítélésében viszont teljes közöttük az egyetértés,⁵⁵ és Kazinczy Virág deákos antológiájának összeállításában is közreműködik. Az 1804-ben Pesten megjelenő *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig* az „igaz poézis” történeti igazolását hivatott elvégezni.⁵⁶

Nézeteik összehangolása azonban csak részben sikerül. A hangkivetések kérdésében például egyáltalán nem tudnak közös álláspontot kialakítani. Kazinczy ugyan hajlandó bizonyos engedelményekre („Az *öszv'esküdni, kétségb'esni* magam előtt is hiba már. Igen jól tetted, hogy megjegyzéd” – írja barátjának 1802. március 31-én⁵⁷), de a Virág által a leghatározottabban elutasított elíziók alkalmazásáról nem

⁴⁹ KAZINCZY 1890–1960, VIII/138.

⁵⁰ VIRÁG 1799, 155–157.

⁵¹ VIRÁG 1801, 28–31, 119.

⁵² KAZINCZY 1890–1960, II/465.

⁵³ KAZINCZY 1890–1960, II/467.

⁵⁴ KAZINCZY 1890–1960, II/470.

⁵⁵ „A *leoninus* vers az otromba *barbariesnek* zabszüleménye” – állapítja meg Virág Gyöngyössi Jánossal polemizálva. (VIRÁG 1804, 69–70.) Vitájukhoz lásd: VIRÁG 1801, 23; GYÖNGYÖSSI 1803, XLV–XLVI; KAZINCZY 1890–1960, III/208–209; V/115.

⁵⁶ Közös gyűjtőmunkájukhoz lásd: KAZINCZY 1890–1960, II/507; III/101; III/192.

⁵⁷ KAZINCZY 1890–1960, II/468.

mond le.⁵⁸ 1810. május 5-én kelt levelében önérzetesen írja Döbrentei Gábornak: „A’ vocalisok kiugratása és öszveforrasztása *nekem* megmásolhatatlan törvényem lesz ezután: de miattam Virág és minden üresen hagyhatja a’ hiátust, ha az én bátorsággal nem mer élni.”⁵⁹ Csehy József néhány nappal később Kazinczyhoz írott levele is arra enged következtetni, hogy az elízió kérdése komoly meghasonlást okoz a barátok között: „Hogy Virág elmellőzte ítéletit adni verseid felől, talán az *elisió* egyedül az oka, mellyet ő nem követ. Én ebben nem vagyok competens bíró.”⁶⁰ Ráadásul az *ypsilonista* Virág egyáltalán nem kíván a *jottista* Kazinczy oldalán a Révai–Verseghy-vita részese lenni. Távolságtartását látványosan jelzi a Sylvester János-féle *Magyar-Deák Grammatika* – közös vállalkozásként induló – kiadásának az ügye. A *Grammatikát* végül – barátjának ajánlva – Kazinczy rendezi sajtó alá, mégpedig úgy, hogy a nyomtatást megelőzően egy polemikus bevezetőt csatol hozzá. A meglepett Virág 1806. szeptember 22-én kelt levelében nem csupán az ellenérzéseit hozza Kazinczy tudomására, de magától a kiadástól is igyekszik elhatárolódni: „Hallom azért vitetted volna vissza Szilvesztert, hogy grammatikus *vitához valóval* megtoldhasd. Mint előbb a’ poéták, úgy most a’ grammatikus pápista papok [...], kotzódznak. Ha ezekhez társúl akarsz állani, kérlek szépen, hogy a’ mit Szilveszterben Virágról írtál, hagyd ki azt. Ne legyen ott nevem, se emlékezetem, hol a’ békesség fiának nem lehet helye.”⁶¹ Grammatikai-ortográfiai nézeteik szembenállása olyannyira nyilvánvaló, hogy Kazinczy 1809. december 9-én a Pápay Sámuelhez írott levelében kénytelen megállapítania: „Barátom, én *Jotista* is, keresztyénes is vagyok, és még is ha más nem így ír, azon fel nem akadok. [...] Virág *ypsilonista* ’s *tényes*, ’s az bennünket soha öszve nem veszt.”⁶² Virág 1810-ben megjelenő *Jegyzetek a’ Magyar Beszédnek részeire* című grammatikája, amely

⁵⁸ Összeegyeztethetetlen álláspontjaik részletes kifejtését lásd: VIRÁG 1801, 25–26; KAZINCZY 1817, IX, 191–192.

⁵⁹ KAZINCZY 1890–1960, VII/424.

⁶⁰ KAZINCZY 1890–1960, VII/452.

⁶¹ KAZINCZY 1890–1960, IV/315. A Sylvester-kiadás végül mégiscsak az alábbi dedikációval jelenik meg a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* első (és egyetlen) kötetében: „Te pedig, halhatatlanságnak fija, VIRÁG BENEDEK! kinek barátsága legelső gyönyörűségei közzé tartozik az én örömmel és szenvedéssel gazdagon megáldott életemnek, nevemnek pedig egykoron irigységet-támasztó dicsőségére – vedd kedvesen ajándékomat, mellyet Tenéked itten nyújtok. A’ te úntalan buzdításaid éleszgették az én reményemet, midőn az, kifáradván immár a’ könyvnek sikeretlen sürgetésében, csaknem elcsüggedett; ’s Te ezt úgy nézhet’ d mint tulajdonodat.” (KAZINCZY 1808, XIX–XX.)

⁶² KAZINCZY 1890–1960, VII/142. A keresztyén–keresztyén-pörhöz lásd például Kazinczy 1806. október 21-én Révai Miklóshoz írott levelét (KAZINCZY 1890–1960, IV/374) és Virág *Észrevételek a’ Magyar Prosodiaról. Kettős beszélgetésben* című értekezését (VIRÁG 1818, V, 61). Lásd még Kazinczy későbbi megnyilatkozásait: KAZINCZY 1890–1960, XVII/444; XVII/452.

Horvát István szerint a Révai és a Verseggy „systemája” közötti „alliántz” kötésének szándékával készül,⁶³ sem tompítja az ellentéteket. Kazinczy ismét szembesülhet barátja „tévedéseivel”: „Virágnak Jegyzeteit még nem olvastam-meg: de már is sok jót találtam benne; ezt vallom sok olly helyeken is felőlök, a’ hol példájára nem térhetek. Az *Igazságkeresőt* szereti az *Igazságkereső*, még *tévedéseiben* is.”⁶⁴

A Cserey Farkashoz 1806. december 21-én írott levelében Kazinczy éppen a *Lélius*ra hivatkozva fejt ki azt a meggyőződését, hogy nézetek azonossága egyáltalán nem feltétele a virtusközösségen alapuló barátságoknak: „Az egyenlő, hasonlatos gondolkozás barátságot szül. Eddig igaz a’ Cicero’ tapasztalása. De ha azt vetette volna hozzá, hogy a’ nem eggyező gondolkozás a’ barátságot elfojtja, az bizony igaz nem volna.”⁶⁵ Kis Jánosnak is ennek szellemében ír 1807. október 7-én: „Hogy verseid az én orthographiám szerint nyomtattassanak, azt – ha valaha, *itt* higy szent állításomnak – nem kívánom, sőt vele nem is hízelkedtem soha. [...] én a’ különbözőség által meg nem bántattatom, csak valaki éppen olly képtelenségeket ne vítasson, mint a’ szerencsétlen Versegi. Te közelébb jársz hozzám mint Virág, és még Virágot sem igyekeztem soha proselytusommá tenni”⁶⁶ Ez a levélrészlet egyfelől láttatni engedi a nyelvi standardizációt megelőző időszak egyik sajátosságát: a versengő grammatikai-ortográfiai (nézet)rendszerek, illetve ezeknek tudós hirdetői akkor számíthatnak elismerésre, ha *proselytusokat* (új követőket, korábbi meggyőződésüket feladó áttérőket, elkötelezett híveket) tudnak maguk mögött felsorakoztatni.⁶⁷ Másfelől viszont arra enged következtetni, hogy barátaitól Kazinczy – a határvonalat azért a Verseggy-féle „képtelenségeknél” egyértelműen meghúzva – nem várja el a nézeteivel való azonosulást. Levelében többször is deklarálja, hogy „az igaz barátság éles, sőt goromba is tud lenni”; hogy „barátok közt elég ha

⁶³ HORVÁT-FERENCZY 1990, 209.

⁶⁴ Kazinczy – Horvát Istvánnak (1810. máj. 2.), KAZINCZY 1890–1960, VII/415. Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, VIII/31.

⁶⁵ KAZINCZY 1890–1960, IV/434.

⁶⁶ KAZINCZY 1890–1960, V/184.

⁶⁷ Az eredeti (vallási) kontextusából kiemelt, görög-latin eredetű *proselytus*-terminus már Kazinczy 1793. július 27-én kelt (ugyancsak Kisnek címzett) levelében feltűnik: „Patakon híjába igyekeztem Proselytusokat kapni. Ott az az ízeveszett Szabó Dávid, a’ ki Siegwartot olly érzéketlenül fordította, a’ legjobb elmét is eltekeri.” (KAZINCZY 1890–1960, II/297.) A hűséges Kazinczy-tanítvány Szemere Pál ugyancsak ebben a jelentésben használja a szót: „A’ tavasz elejétől fogva egy Debreczeni ízlésű író igyekszem Proselytusunkká tenni.” (KAZINCZY 1890–1960, VIII/542.) A „lelkek” megszerzéséért folytatott literátori küzdelemben persze az ellenfelek is érhetnek el sikereket: „[Baróti] Szabó végre csakugyan kapott egy proselytust, – Döme Károlyt! a’ ki a’ jótól, mellynek felén valaha állott, annyira eltávozott, hogy most egyike a’ leggonoszabbaknak a’ leggonoszabbak között.” (KAZINCZY 1890–1960, IV/374–375). Lásd még KAZINCZY 1890–1960, XI/144; XVI/533; XVII/444.

a' szív jár egy úton: a' meg nem eggyező ízlés és gondolkodás épen úgy nem árt a' barátságának mint a' különböző Religio"; hogy a „barátságának az a' legszebb jusa, hogy kimondja vélekedését, és más részről az, hogy bátran követi tulajdon érzéseit"; hogy „a' barátság nem kívánja, hogy egy felem álljunk, hanem csak hogy egymást szeressük; azt pedig lehet, ha egy felem nem állunk is”.⁶⁸ A Virággal való barátságot azonban csak az 1810-es évek elejéig tudja fenntartani az *amicitiának* ez a felfogása. A literátori pennacsaták kiéleződését követően levelezésük szórványossá válik, majd elapad. Nem meglepő tehát, hogy amikor Kazinczy 1812. április 29-én kelt levelében a barátságukat „az egész Maradéknak” kitrombitáló költemény megírására kéri fel Virágot,⁶⁹ udvariasan elhárító választ kap: „De mikor énekelek neked? Mikor énekelem azt, hogy azon egy üdőben, a' hazának, erőnköz képest éltünk? Eljő majd csendessége lelkennek, és felébredek e' nemes tárgyra: Mert most egész philosophiám rendetlen, a melly nélkül versus inopes rerum nugaeque canorae: Élni siess!”⁷⁰ A közvetlen információk elmaradása kölcsönös gyanakvással, félreértésekkel, vélt vagy valós sérelmekkel jár együtt. Virágot a *Poémák* című kötetéről készített recenzió és Kazinczy állítólagos gúnyos megjegyzései sértik, de barátja „nyelvrontósága” is taszítja.⁷¹ A többnyire Szemere leveleiből tájékozódó Kazinczy pedig megdöbbenve értesül arról, hogy Virág lesújtó véleményel van Dayka-kiadásáról,⁷² és az *Euridice* című Virág-kötet *Horvát István-*

⁶⁸ KAZINCZY 1890–1960, II/262; VI/252; VII/417; XXIII/255.

⁶⁹ KAZINCZY 1890–1960, IX/427.

⁷⁰ KAZINCZY 1890–1960, IX/523. Virág válaszában nem csupán az az érdekes, hogy Horatius *De arte poeticájának* közismert sorát idézve (Virág prózai fordításában: „a' versek szépen hangzók ugyan, de merő bolondságokat foglalnak magokban” VIRÁG 1801, 47) utasítja el Kazinczy kérését, hanem az is, hogy felismerhető benne egy *Lélius*-remniscencia: „boldognak nevezem magamat, hogy Scipióval egy üdőben élhettem: a' kívül a' közjót, és különös dolgaimat tárgyazó gondolatimat közöltem” (VIRÁG 1802, 25).

⁷¹ Lásd Vitkovics Mihály 1819. április 24-én Kazinczyhoz írott levelét: „Virág ugyan a' recenziódban kitett »Réti Virágokat terem« Expressiót egészen nem felejthette el.” (KAZINCZY 1890–1960, XVI/355.) A recenzió (*Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum*, 1811, III, 322–326) e kitételéről Kazinczy is említést tesz egyik Virághoz írott levelében: „A' tavalyi Annalisokban valaki azt írta hogy Te negligálni kezded magadat. Gyönyörű ítélet egy Recensenstől! Én a' *Poémák* Recenziójában megmondtam, hogy a' mezei virágok nem kerti virágok, és még is igen szépek a' magok nemében.” (KAZINCZY 1890–1960, IX/344–345.) Lásd még: KAZINCZY 1890–1960, XXIII/239–240; KÖLCSEY 2005, 385.

⁷² Lásd: KÖLCSEY 2005, 223. Szemere levelét lásd: KAZINCZY 1890–1960, X/305. Dayka kéziratot hagyatékát Virág tíz évvel korábban még a legteljesebb bizalommal küldi meg barátjának: KAZINCZY 1890–1960, III/58. Nagyon is érthető tehát, hogy Kazinczy – Kis és Berzsenyi mellett – Virágnak ajánlja az *Újhelyi Dayka Gábor' Verseit* (Széphalom–Pest, 1813). A Dayka-kiadás körüli nézetkülönbségek felől nézve legalábbis elgondolkodtató Döbrentei Gábor – az irodalomtörténet-írás által kétes hitelűnek tekintett – visz-

nak címzett nyitóversében és *Történet* című Berzsenyi-szatírájában is ellene irányuló „döféseket” lát.⁷³ Cicero szerint „a legbajosb dolog” a barátságot „az élet végéig fenntartani”, hiszen „annak, a’ ki mind azokat a’ veszedelmeket, mellyek a’ barátságot környül állanak, elakarná kerülni, szükséges volna nem tsak a’ böltse-ség, hanem a’ szerentse is”.⁷⁴ Úgy tűnik fel, Kazinczy és Virág barátsága sem állja ki a sokasodó és élesedő nézetkülönbségek próbáját.

Virág az 1810-es évek elejéig tehát elkötelezett résztvevője a virtusközösség-ként felfogott *amicitia* – jórészt textuális – szertartásainak, ám barátja neológijával nem kíván azonosulni.⁷⁵ Kazinczy mégis hatékonyan tudja felhasználni Virágot ízlés- és nyelvformáló, norma- és kánonképző törekvéseinek igazolásához: *proselytusként* ugyan nem, cicerói értelemben vett barátként és gyakran hivatkozott auktoritásként azonban számolhat vele.⁷⁶ Kazinczy formálódó poétai kánonjában egyébként is kitüntetett helye van a *Virág Benedek’ Poétai Munkáji* tekintélyes szerzőjének, a horatiusi *opera omnia* reménybeli fordítójának.⁷⁷ Virág úgy válhat kazinczy-ánus mintaköltővé, hogy a „magyar Horátz”, az „os magna sonaturum”, a fenség poétája, a klasszikus ódaköltő szerepét tölti be – Berzsenyi fellépéséig mindenképpen – a hazai irodalom funkcionálisan tagolódó és intézményesülő rendszerében.⁷⁸ Kazinczy minden lehetséges alkalommal deklarálja, hogy az „az új lant” (a görög-római mértékre vett versek) pengetői között „Virág Benedek ragyog első karú csil-lagzat gyanánt, még pedig vetelkedni merészlő társ nélkül”.⁷⁹ E meggyőződés je-

számlékezése, mely szerint Virág így óvta volna Vitkovics Jánost testvére kéziratok hagyatékának sorsát illetően: „Öcsém, Kazinczynak ne add, mert az elrontja németesíti Miska tiszta magyarságát”. (BERZSENYI 1842, III/14.)

⁷³ Kazinczy – Kölcsey Ferenchez (1814. máj. 19.), KÖLCSEY 2005, 325–326. Szemere leveleit lásd: KAZINCZY 1890–1960, XI/193–194; XI/345.

⁷⁴ VIRÁG 1802, 44–45.

⁷⁵ Ehhez lásd: CSETRI 1990, 217.

⁷⁶ Lásd sokszor idézett nyilatkozatait: KAZINCZY 1890–1960, III/304, III/310. A fogságból szabaduló Kazinczy már egy jelentős presztízzsel (és nem mellesleg szellemi autonómiával) bíró poétát igyekszik maga mellett felvonultatni. Virág elismertségét jelzi, hogy például Verseghy és Révai egyaránt eligazító tekintélyként hivatkozik rá: SZALAI 1980, 212, 330.

⁷⁷ KAZINCZY 1890–1960, II/466 és 467. Lásd leveleinek jellegzetes szöveghelyeit: KAZINCZY 1890–1960, II/500; III/118–119; V/65; V/472; VI/108.

⁷⁸ Lásd 1803. április 6-án kelt levelét, amelyben Berzsenyinek szánt elismerése és intelmei közvetítésére kéri Kis Jánost: „Kérd, hogy az Ódák’ útjáról el ne térjen. Az ötlet egykor fő polczig vezet; ’s Literatúránk itt kíván leginkább munkás kezeket, mert Virágon kívül még nincs egy poétánk is, a’ ki a’ Horátz’ lantjának méltóságát érzette volna.” (KAZINCZY 1890–1960, III/48.)

⁷⁹ KAZINCZY 1890–1960, IV/547. Lásd még például: KAZINCZY 1890–1960, IV/69; XI/237; KAZINCZY 1916, 159; *Berzsenyihez* = KAZINCZY 1998, 147.

gyében vívja meg évtizedes harcát Gruber Károly Antal *Hymnus an Pallas Athene* című költeményének Virágot Batsányi alá rendelő irodalmi rangsora ellen;⁸⁰ és ezért nehezményezi, hogy barátja – egyre inkább nagy történelmi munkájába, a *Magyar Századok*ba temetkezve – lényegében felhagy a méltóságos lantolással.⁸¹ Később persze Kazinczy véleménye jelentősen módosul. Amikor Virág haláláról értesülve tollat ragad, már nem „fenn repülő ódájit”, hanem „a’ Horázból fordított Szatírákat és Epistolákat” emeli ki „munkáji közzül”; már nem „hazánk első Poetájá”-ként, hanem „angyali ártatlanságú”, „tántoríthatatlan lelket” viselő, „tiszteletes ember”-ként emlékezik egykori barátjára.⁸²

BIBLIOGRÁFIA

BACSÁNYI 1865

BACSÁNYI János: *Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben*. Kiad. TOLDY Ferencz. Pest, 1865.

BERZSENYI 1842

BERZSENYI Dániel: *Összes Művei*, I–III. Kiad. DÖBRENTEI Gábor. Budán, 1842.

CSETRI 1990

CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Bp., 1990 (Irodalomtudomány és Kritika).

CSOKONAI 2002

CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Költemények*, V (1800–1805). Kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 2002 (CS. V. M. Összes Művei).

DEBRECZENI 2001

Első folyóirataink: Orpheus. Kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001 (Csokonai Könyvtár. Források. Régi Kortársaink, 7).

GRUBER 1802

GRUBER, Carl Anton von: *Hymnus an Pallas-Athene*. Presburg, 1802.

GYÖNGYÖSSI 1803

GYÖNGYÖSSI János: *Magyar Verseinek második darabja. Mellyeket külömb-külobmféle alkalmatosságokra készítvén, mostan egyben szedett, és ki-adott*. Pesten, 1803.

⁸⁰ KAZINCZY 1890–1960, V/90. Lásd még GRUBER 1802, 44; KAZINCZY 1890–1960, II/502–504; III/9; III/275; V/66–67; V/94–95; V/116–117.

⁸¹ Lásd: KAZINCZY 1890–1960, VIII/27; VIII/304.

⁸² KAZINCZY 1890–1960, XXI/198; XXI/204–205.

HÁSZ-FEHÉR 2000

HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Debrecen, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21).

HORVÁT-FERENCZY 1990

Horvát István és Ferenczy Sándor levelezése. Kiad. SOÓS István. Bp., 1990 (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi Tudósok Levelezése, 2).

KAZINCZY 1791

Heliconi Virágok 1791 esztendőre. Szerk. KAZINCZY Ferencz. Pozsonyban és Komáromban, 1791.

KAZINCZY 1808

Magyar régiségek és ritkaságok, I. Kiad. KAZINCZY Ferencz. Pesten, 1808.

KAZINCZY 1817

KAZINCZY Ferencz: *Szabad-e elisióval élni a' Magyar Verselésben?* Erdélyi Muzéum, 1817, IX.

KAZINCZY 1890–1960

KAZINCZY Ferencz: *Levelezése*, I–XXI. Kiad. VÁCZY János. Bp., 1890–1911; XXII. Kiad. HARSÁNYI István. Bp., 1927; XXIII. Kiad. BERLÁSZ Jenő et al. Bp., 1960 (K. F. Összes Művei).

KAZINCZY 1916

KAZINCZY Ferencz: *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*. Kiad. HEINRICH Gusztáv. Bp., 1916 (Régi Magyar Könyvtár, 37).

KAZINCZY 1998

KAZINCZY Ferenc: *Összes költeményei*. Kiad.: GERGYE László. Bp., 1998 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. Század, 2).

KAZINCZY 2009

KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. Kiad. ORBÁN László. Debrecen, 2009 (K. F. Művei).

KÖLCSEY 2003

KÖLCSEY Ferenc: *Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, I (1808–1823). Kiad. GYAPAY László. Bp., 2003 (K. F. Minden Munkái).

KÖLCSEY 2005

KÖLCSEY Ferenc: *Levelezés*, I (1808–1818). Kiad. SZABÓ G. Zoltán. Bp., 2005 (K. F. Minden Munkái).

RIPA 1997

RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás, Budapest, 1997.

SZALAI 1980

Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826. Szerk. SZALAI Anna. Bp., 1980.

TOLDY 1987

TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859–1860.* Kiad. SZALAI Anna. Budapest, 1987.

VIRÁG 1799

VIRÁG Benedek: *Poétai Munkáji.* Pesten, 1799.

VIRÁG 1801

VIRÁG Benedek: *Horátzius' Poétikája.* Pesten, 1801.

VIRÁG 1802

VIRÁG Benedek: *Lélius vagy M. T. Cicerónak Beszéllgetése a' Barátságáról.* Pesten, 1802.

VIRÁG 1804

VIRÁG Benedek: *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig.* Pesten, 1804.

VIRÁG 1818

VIRÁG Benedek: *Észrevételek a' Magyar Prosodiaról. Kettős beszélgetésben.* Tudományos Gyűjtemény, 1818/V.

VIRÁG 1863

VIRÁG Benedek: *Poétai munkái.* Kiad. TOLDY Ferenc. Pest, 1863 (A Magyar Nemzet Classicus Írói).